

Personformerande undervisning i förskolan; att skapa en identitet och att bli ett subjekt

Susanne Klaar
Universitetslektor, Högskolan i Borås,
Institutionen för pedagogiskt arbete

Artikeln är inriktad på undervisning i förskolan och pedagogers möjligheter att reflektera över sin undervisning. Artikeln bidrar till forskningsfältet om *personformerande* undervisning i förskolan genom att empiriskt illustrera undervisningsaktiviteter som främjar barns identitetsskapande och subjektskapande. En systematisk sammanställning av undervisningsaktiviteterna presenteras med ambitionen att erbjuda vidgande möjligheter för pedagoger att, enskilt och tillsammans, reflektera över, och *kritiskt granska* sin egen personformerande undervisning.

I läroplanen för den svenska förskolan *Lpfö 18* (Skolverket 2018) uttrycks stora förväntningar på att förskolan ska erbjuda en undervisning som syftar till att främja autonomi, solidaritet och socialisation, vilket utgör grunden för ett karaktäristiskt demokratiskt förhållningssätt (Klaar & Öhman 2014a). Westberg (2021) visar hur förskolans miljöer redan under 1970-talet planerades för att bidra till att barnen ska lära sig att klara sig på egen hand, bli självständiga, göra val och ta ansvar för sina val, men också bli socialt kompetenta, ta hänsyn till andra barn och kunna samspela socialt. Att demokratiskt utveckla sin egen självständighet och samtidigt visa solidaritet med

andra blir möjligt genom de normer och regler som finns i förskolan (Klaar & Öhman 2014a). Då barnen erbjuds möjlighet att lära sig mer om både vem *jag är* som person och hur andra ser på mig (Biesta, 2020; Håkansson, Östman & Van Poeck, 2018) får undervisningen i förskolan en identitetsskapande funktion.

Pedagoger kan dessutom rikta sin undervisning mot att främja subjektskapande. Till skillnad från identitetsskapande undervisning, som har som funktion att barnen ska bli någon som andra förväntar sig och uppfylla krav, till exempel lära sig det som pedagoger förväntar sig eller låta alla barn vara med i leken, så har subjektskapande undervisning en funktion att främja olikhet, unikheter, att våga pröva, men också att säga nej och protestera mot normer. "Whereas identification is about embracing a specific, pre-existing role or subject position offered through the content of qualification and socialisation, subjectification is about developing into a unique person beyond such offered roles" (Van Poeck & Östman 2019 s. 64). Identitetsskapande och subjektskapande följs åt, ibland med större undervisningsfokus på det ena och ibland med större fokus på det andra. Tillsammans utgör de vad jag fortsättningsvis kommer att beteckna som undervisningens *personformerande funktion* (Håkansson et al., 2018). Att utveckla sin undervisning som ett led i att främja barns identitetsskapande och socialisationsprocesser är karaktäristiska drag i den svenska förskolans demokratiorienterade arbete (Westberg 2019; Klaar & Öhman, 2014a). Subjektskapande undervisning belyses dock i mindre omfattning och med mindre tydligt fokus, både i det pedagogiska arbetet

och i förskoledidaktisk forskning, vilket gör att denna form av personformering blir svårare att få syn på.

Syfte

Syftet är att empiriskt illustrera berättelser om undervisningsaktiviteter i förskolemiljö som belyser barns identitetsskapande och subjektsskapande, för att på det viset bidra med kunskap om vad personformering i förskolan kan innebära. Ambitionen är att erbjuda vidgande möjligheter för pedagoger att, enskilt och tillsammans, reflektera över, och kritiskt granska sin egen undervisning.

Följande forskningsfrågor är vägledande i processen:

- Hur lyfts identitetsskapande undervisning fram i pedagogers och barns berättelser om det som sker i förskolan?
- Hur lyfts subjektsskapande undervisning fram i pedagogers och barns berättelser om det som sker i förskolan?
- Hur kan olika former av personformering systematiseras så att det blir användbart för pedagoger vid reflektion och kritisk granskning av förskolans verksamhet?

Personformering i undervisning

I artikeln tas en praktisk utgångspunkt i förskolans undervisningspraktik och en teoretisk utgångspunkt i pragmatisk didaktisk forskning där identitetsskapande och subjektsskapande undervisning tillsammans och sammanvävda får en *personformering* funktion.

Undervisningens funktioner

I föreliggande studie innebär undervisning i förskolan att pedagogerna tar utgångspunkt både i planerade och i spontana aktiviteter, med syfte att inspirera, utmana och stimulera barn att lära på egen hand, men

också tillsammans med kamrater och/eller tillsammans med pedagoger (Skolverket 2018). Undervisning i förskolan innefattar således pedagogers planering av fysiska och sociala lärmiljöer, pedagogers aktiva och/eller passiva deltagande i aktiviteter, och pedagogers reflektion, utvärdering och utveckling av den verksamhet som pågår i dessa miljöer.

Van Poeck och Östman (2019) presenterar tre funktioner med all undervisning; *kvalifikation*, *socialisation* och *personformering*. Att som pedagog i förskolan rikta sin undervisning mot *kvalifikation* innebär att barnen förväntas skapa nya kunskaper om olika innehåll som finns i deras omvärld, exempelvis språk eller mer specifika kunskaper som att bockarna Bruse är tre till antalet och att de har stora krulliga horn (se Klaar & Wank, 2022). Ett kvalificerande innehåll är något som pedagoger vanligtvis planerar för i förskolans pedagogiska verksamhet. *Kvalifikation* innebär dessutom att barnen förväntas att praktiskt kunna hantera och agera i omvärlden, exempelvis packa sin ryggsäck eller plantera en blomma (se Klaar & Öhman, 2014b). Att rikta förskolans undervisning mot *socialisation* innebär att barn förväntas följa förskolans regler och normer, men också att de erbjuds möjligheter att leka tillsammans på lika villkor. Det handlar således om att öva på att visa hänsyn till andra kamrater och inkludera alla, och samtidigt lyfta fram sina egna önskemål i umgänget. Det som är i fokus i föreliggande artikel är dock *personformering*.

Personformering innefattar enligt Van Poeck och Östman (2019) de något motsägelsefulla potentialerna att å ena sidan formas som en individ och skapa en identitet utifrån andras förväntningar; *identitetsskapande*, och å andra sidan omformas som individ genom att protestera mot andras förväntningar och vara unik; *subjektsskapande*. Identitetsskapande innebär exempelvis en undervisning som normativt riktas mot att alla ska komma överens och följa regler. Konflikter

undviks genom att miljöer anpassas efter intressen och behov så att alla ska kunna delta på lika villkor (Simons & Masschelein, 2010). Identitetsskapande ligger på det sättet också nära det som beskrivs som socialisation ovan (Biesta, 2020). Subjektskapande beskrivs av Håkansson et al. (2018) dels som konfliktorienterande inom ramen för ett innehåll med möjlighet att "[...] öppna upp för det som är konfliktfyllt, att lyfta fram och försvara motsatta och konkurrerande perspektiv" (Håkansson et al. 2018, s. 105 [min översättning]), och dels som att uppleva starka konfliktfyllda känslor där det krävs att gå utanför ramarna och byta perspektiv, ta nya vägar och kunna hantera konflikter på nya kreativa sätt "dis-identifikation som nedbrytande och upplösande" (Håkansson 2016, s. 56). Både subjektskapande och identitetsskapande blir således viktiga i förskolans personformerande undervisning.

Biesta (2020) beskriver hur subjektskapande undervisning har ett fokus på individens frihet att välja att handla i en situation, men också att välja bort, att avstå från att handla: "Put simply, what is at stake in the idea of subjectification is our freedom as human beings, and more specifically, our freedom to act or to refrain from action" (s. 93). I detta sammanhang blir det dock viktigt att tillägga att även om subjektskapande undervisning handlar om att erbjuda möjlighet att erfara situationer som riktas mot lärande om sin egen person som ett agerande subjekt med rätt att välja, så innebär ett fritt handlande inte att kunna göra vad man vill. Frihet att välja och välja bort måste hållas inom ramar för demokratins villkor och konkreta praktiska begränsningar för att kunna agera tillsammans med andra och inte förstöra för någon annan. Biesta (2020) beskriver denna balansgång som vikten av att: "trying to stay in the 'middle ground' in between world-destruction and self-destruction" (s.97). Personformering i föreliggande artikel innebär sammanfattningsvis således både att *identifiera* sig med andra, forma sin identitet genom

att utvecklas som person och bli en god demokratisk medborgare utifrån omgivningens förväntningar och att *särskilja sig som ett subjekt* genom att bryta sig loss från förväntningar, omforma sin identitet, lära sig om sin egen unicitet, att protestera, vara kritisk, och på det viset skapa nya identiteter.

Tidigare forskning om personformerande funktioner i undervisning i förskolan

När det gäller identitetsskapande undervisning så har det sedan länge funnits ett fokus i den svenska förskolan på att främja autonomi och självständighet (Westberg, 2019) och att utvecklas i en förväntad riktning. Identitetsskapande handlar i ett förskoleperspektiv exempelvis om att erbjuda en miljö där ett barn kan utveckla förväntade förmågor som att klä på sig på egen hand eller genom att ha tillgång till olika valbara aktiviteter och material kunna göra egna, självständiga val (se Klaar & Lejonströms förskolor i Skellefteå kommun, 2020). I en studie av förskollärares dokumentation visar Liljestrand och Hammarberg (2017) hur förskollärarna värderar autonomi, kompetens och sociala förmågor högt och i ett specialnummer av *International Journal of Early Childhood Education* presenteras flera studier med fokusering på möjligheten för förskolebarn att höra till och vara inkluderad i ett socialt sammanhang; belonging (se Johansson & Puroila, 2021). Med hjälp av videoobservationer av barns lek illustrerar Emilson och Eek-Karlsson (2022) på vilka olika sätt som barn inkluderar och exkluderar varandra i leksituationer. Både autonomi och socialisation kan på så sätt betraktas som grundläggande värderingar i den svenska förskolans undervisning.

Subjektskapande undervisning, utifrån det perspektiv som presenteras i föreliggande artikel, är inte synlig på samma sätt i svensk förskoleforskning. En anledning kan vara att undervisning med fokus på subjektskapande ligger mer implicit inbäddat i den svenska förskolans didaktik, och på så sätt blir svårare att

reflektera över. Håkansson et al. (2018) har dock genomfört en utförlig analys av undervisningssituationer kring hållbar utveckling, men med äldre elever. Författarna presenterar exempel på identitetsskapande normativ och konsensusorienterad undervisning, som exempelvis innebär att få elever att vilja delta i demokratiska processer, lyssna på varandra och identifiera sig som lik eller olik. I studien presenteras också exempel på mer subjektsskapande situationer, där eleverna erbjuds möjlighet att dels, djupt engagerat, våga argumentera, kritisera och ha en annan åsikt, dels berätta om starka, oväntade, direkta känslor, där de får möjlighet att uttrycka sina emellanåt ambivalenta känslor för något. Subjektsskapande kan dessutom innefatta att hantera den uppkomna situationen på ett nytt, kreativt sätt (se Garrison, Östman & Håkansson, 2015).

När det gäller studier inom ramen för förskolans verksamhet har Klaar och Wank (2022) undersökt förskolebarns meningsskapande vid sagoberättande. I studien illustreras situationer där undervisningen får personformerande funktioner, men i analysen särskiljs inte identitetsskapande och subjektsskapande. Ett annat exempel är Frödéns och Tellgrens (2020) studie där de undersökt förskollärares arbete med undervisning om mänskliga rättigheter. I resultatet lyfts exempel på undervisning som fokuserar på barns kreativa hantering av konflikter, men där hanteringen ändå hålls inom ramen för demokratins villkor och begränsningar. I föreliggande artikel är ambitionen att mer explicit klargöra variationer av personformerande undervisning.

¹ FOU-programmet har genomförts i samverkan mellan IFOUS, Högskolan i Borås och sju kommuner i Sverige, där Skellefteå var en av kommunerna.

Genomförande och analys

Det empiriska material som används som illustrativa exempel i studien samlades in med hjälp av strukturerade samtal med barn och samtalspromenader med förskollärare inom ramen för forsknings- och utvecklingsprogrammet *Inkluderande lärmiljöer 2017–2019* (Klaar & Lejonströms förskolor i Skellefteå kommun, 2020)¹. Under hela processen har hänsyn tagits till Vetenskapsrådets etiska principer (Vetenskapsrådet 2017).

Urval

Det strategiska urvalet av fyra förskolor och en förskollärare på varje förskola gjordes i samarbete med rektorerna i kommunen med ambitionen att få en stor områdesmässig spridning och en variation av enheter, men också en bredd när det gäller förskollärare. Även när det gäller urval av deltagande barn var variation en viktig aspekt och det slutgiltiga urvalet blev sex flickor och sex pojkar, där fyra av barnen har annat modersmål än svenska. Samtycke från vårdnadshavare i förväg var givetvis en förutsättning, men hänsyn togs även till barnets verbala och icke-verbala samtycke både före och under samtalen. De strukturerade samtalen med de tolv förskolebarnen (4–6 år) genomfördes enskilt, och tre rektorer samt en specialpedagog, alla kända av barnen, ansvarade för dessa samtal.

Med utgångspunkt i Klerfelt (2017) har samtalspromenader med förskollärare (walk-and-talk conversations) använts som datainsamlingsmetod, utifrån ambitionen att ge förskollärarna stora möjligheter att visa exempel och på egen hand skapa innehåll i samtalen. Totalt genomfördes samtalspromenader tillsammans med fyra förskollärare, med Klaar som ansvarig för samtalen. Före varje promenad gavs en kort information om syftet med samtalet, och förskolläraren gav skriftligt samtycke till deltagandet. Förskolläraren erhöll också en surfplatta för att ha möjlighet att fotografera miljöer som hon eventuellt ville fördjupa sitt

samtal kring. Samtalspromenaderna med förskollärarna genomfördes vid tidpunkter då inga barn fanns närvarande, och namnen på förskollärarna i studien är fingerade.

Analys av identitetsskapande och subjektsskapande i personformerande undervisning

Klaar och Öhman (2014a) presenterar hur både forskning om och undervisning i den svenska förskolans praktik karaktäriseras av undervisning för att främja *autonomi, solidaritet och socialisation*. Dessa karaktärsdrag blev användbara som analysverktyg i Klaar et al. (2020) för att belysa hur förskollärare resonerar kring didaktiska frågor, exempelvis val av innehåll och arbetssätt för att skapa inkluderande lärmiljöer. Karaktärsdragen användes också för att belysa hur barn talar om inkludering och kamratskap i förskolan. I linje med tidigare forskning om undervisning i förskolan visade analysen ett stort fokus på autonomi och socialisation. Eftersom karaktärsdragen dock främst belyser den personformerande undervisningens identitetsskapande funktion, blir en ambition med föreliggande studie att utveckla analysverktyg så att det också inkluderar undervisningens subjektsskapande funktioner. Tanken är att illustrera hur identitetsskapande och subjektsskapande funktioner vävs samman och bildar en helhet av förskolans personformerande undervisning. Med anledning av att de karaktärsdrag som främst framkommer i tidigare forskning handlar om undervisningens identitetsskapande funktion så kommer resultatet i föreliggande studie att fokusera något mer på dess subjektsskapande funktion.

För att analysera olika former av identitetsskapande tas sålunda teoretisk utgångspunkt i Klaar och Öhmans (2014a) demokratorienterade förhållningssätt, med fokus på utsagor där förskollärare och barn lyfter fram individuella och sociala förväntningar och normer, till exempel att utvecklas som person, att kunna klara sig själv, att få lov att delta och att hjälpa andra.

När det gäller analysen av subjektsskapande tas utgångspunkt i Håkanssons et. al (2018) former av subjektsskapande med fokus på möjlighet att argumentera, vara unik, möta konflikter och motsägelsefullhet av olika slag, samt skapa kreativa sätt att hantera konflikter. Jag är dock, som forskare, medveten om att studien på grund av urvalet av deltagande barn, enbart kan säga något om de barn som har en verbal förmåga att berätta om känslor, protestera och argumentera.

Resultat

I resultatets första del illustreras situationer som belyser identitetsskapande undervisning och i den andra delen illustreras situationer som belyser subjektsskapande undervisning. I resultatets avslutande del sammanställs personformerande undervisning mer systematiskt, och de empiriska illustrationerna diskuteras kritiskt med fokus på reflektion och didaktiska konsekvenser.

Identitetsskapande undervisning – tillåtande, intressebaserade, varierande och åldersanpassade miljöer

För förskollärarna är det viktigt med tillåtande miljöer som erbjuder barnen att välja och få möjlighet att ta egna beslut. Barnen ska självständigt kunna använda förskolornas miljöer och de ska kunna klara av saker på egen hand. En av förskollärarna visar ett rum fullt med Duplo och uttrycker att:

Här är ju allt tillåtet att använda, det är tillgängligt höjdmässigt och så vidare ... inga krångligheter (Anneli).

Inom ramen för en identitetsskapande undervisning behöver det också finnas en variation av miljöer, så att det passar alla barns intressen. Det kan handla om ett rum där barnen inte behöver plocka undan utan kan fortsätta nästa dag, eller ett stort rum där alla får plats eller en enskild vrå för några få. Förskolans miljöer

anpassas också efter individuella behov och ålder. Vissa barn behöver lugn och ro och andra barn behöver större stimulans och rörelse. Material kan emellanåt vara placerat på olika nivåer:

Det barnen kan nå, det är tillåtet och det som är högt upp, det som man inte når, det är inte okej, det är frökensaker (Cecilia).

Gruppaktiviteter anpassas ibland till olika åldrar. En förskollärare beskriver hur de delar in barnen i åldersgrupper ibland: "då ser de fram emot att komma dit, det är lite kul att ha något att längta efter" (Anneli). Denna indelning är något som barnen känner igen:

Intervjuare: Vilken grupp är du med i då?

Barn: Hararna.

Intervjuare: Varför är du med i den gruppen, vet du det?

Barn: Snart är jag med i grävlingsgruppen, när jag fyller fem, det är dom som ska fylla, dom som ska bli fem!

Identitetsskapande undervisning – att hjälpas åt, följa regler och låta alla vara med

När det gäller möjligheter att socialiseras visar analysen på vikten av att erbjuda barnen tillfällen att känna och visa solidaritet, hjälpa till, låta alla kamrater delta i leken, och följa regler. Det handlar ofta om att visa specifik hänsyn till yngre barn. Barnen uppmuntras att hjälpa varandra med exempelvis knäppa jackan och de kan få hjälpa till att laga mat:

Barnen får hjälpa till att till exempel göra egen fruktsallad när dom fyller år, och bjuda dom andra barnen på (Petra).

Barnen uttrycker starkt vikten av att få lov att leka, kunna välja innehåll i lek, välja hur den ska gå till och när den ska ske. Att leka är för de flesta barnen det

roligaste som finns på förskolan. Barnen ges stora möjligheter att få delta i lek med andra. Ett barn berättar om att de lärt sig en ny sak för att få med fler barn i en lek:

[...] För det kan också vara kompisar, det behöver inte vara en mamma och en pappa och tre ... en bebis och två barn. Man kan också leka att man har kompisar som hälsar på, då kan man vara mycket fler.

Ett annat barn visar på vikten av att leva upp till andras förväntningar när det gäller lek. Intervjuaren frågar barnet vad som händer om någon vill leka men barnet inte vill:

– Vad gör du då?

– Jag leker med honom ändå.

En förskollärare pekar också på vikten av att kunna delta efter egen förmåga, och vara efterfrågad:

När något barn är efterfrågat av de andra, medräknad på något sätt [...] då kan det kännas att det här måste vara inkluderande (Frida).

Sammantaget illustreras på detta sätt hur förskollärarna planerar för en identitetsskapande undervisning där miljöerna inspirerar och emellanåt utmanar barn att utvecklas utifrån sina individuella erfarenheter, behov, ålder och intressen, och samtidigt ta hänsyn till andra, låta alla vara med, lära sig att hjälpa till och vara behövd. Barnens utsagor bekräftar det som förskollärarna beskriver. Normer och regler som barnen förväntas följa gör att de socialiseras in i en gemenskap där det blir möjligt för dem att både ta hand om sig själva, göra egna val och ta hand om andra och visa hänsyn.

Subjektskapande undervisning – att som barn "gå emot strömmen" och uttrycka en annan åsikt

Samtalen med barn och förskollärarna synliggjorde vid vissa tillfällen starka känslor, och barnen uttryckte på olika sätt att de emellanåt var kritiska till verksamhetens ramar och innehåll. I följande avsnitt presenteras två utsagor kring aktiviteter i förskolans vardag som belyser en konfliktfylld situation. Analysen visar hur en planering av undervisningsaktiviteter och ett barns erfarenheter av dessa aktiviteter, formar en intressekonflikt. Situationen handlar om att förskollärarna utmanar barnen genom att emellanåt strukturera aktiviteter på ett sätt som barnen, i vissa fall, inte tycker om.

Barn: Visst har du sett den där tavlan som är helt vit?

Intervjuare: Vilken tänkte du på?

Barn: En som är bredvid dörren, småbarnens toa.

Intervjuare: Mmm.

Barn: Och där brukar vi ha lappar som, och fröknarna får välja vad vi ska leka med eller vi får välja själv.

Intervjuare: Mmm.

Barn: Men oftast brukar fröknarna välja.

Intervjuare: Jaa, brukar det bli bra då?

Barn: Jag vill som leka med något annat som är roligare.

Intervjuare: Brukar de välja bra saker till er?

Barn: Det hade jag inte tänkt säga (skratt).

Under samtal med en av förskollärarna lyfter förskolläraren fram en situation som liknar den barnet ovan beskriver, men med skillnaden att förskolläraren har en annan vinkling:

Vissa barn bara valde vissa rum och det var inte alltid så konstruktivt, man kände att "mår dom så bra i leken" egentligen ... så då införde vi komp-

kort, som vi kallar det ... vi har ju pratat mycket om vänner och kompisar och så där ... och då gjorde vi så att vi delade in sju blå lappar och sju gula ... och inte ens vi tittade. Så sa vi att de här de ska gå till "hemmet" [eller till någon annan lektyta] och så vände man upp ... Och det var så fantastiskt, för när vi hade alla utvecklingssamtal så en del familjer har man ju haft länge ... så upplevde både jag och Anna [en kollega], och vi fick den feedbacken från föräldrarna att de [barnen] hade slutat prata om bara EN utan då ... Jag blir lite så här – gåshud ... för då blev syftet det vi hade tänkt. Dels att de kunde upptäcka att det var ju jätteroligt att leka med honom eller henne ... och liksom att OJ han var ju helt fantastisk i "hemmet" (Cecilia).

Exemplet synliggör hur pedagogerna planerar och organiserar verksamheten med ett socialiserande syfte, att lära sig leka med andra, och/eller med annat än det man vanligtvis gör, medan ett barn är mer kritisk till arrangemanget, och hellre vill välja själv. Förskolläraren beskriver en stark känsla av att aktiviteten blivit väldigt lyckat ("Jag blir lite så här – gåshud"), medan barnet har en annan åsikt om arrangemanget med nya kamrater och/eller nya aktiviteter ("det hade jag inte tänkt säga").

Subjektskapande undervisning – att få vara unik

En annan subjektskapande situation som en av förskollärarna lyfter fram handlar om barns möjlighet att vara olik alla andra. Förskolläraren berättar hur hon ibland tillåter barnen olika saker beroende på individuella behov, exempelvis att ett barn inte behöver ha mössa även om alla andra har det eftersom just det barnet alltid brukar bli så svettigt. Här belyser förskolläraren ett sätt att ta hänsyn till varje enskilt barn, snarare än alla barn.

Subjektskapande undervisning – att uppleva och uttrycka motsägelsefulla eller konfliktfyllda känslor

Det finns också situationer där subjektskapande innebär konflikter med motstridiga värden som gör att samtalet eller aktiviteten byter riktning. I exemplen nedan synliggörs erfarenheter och undervisningsaktiviteter som innefattar och belyser motsägelsefulla känslor. Under ett samtal med ett av barnen uttrycks ambivalenta känslor inför att börja förskoleklass:

Intervjuare: Ska du börja förskoleklass sen?

Barn: Ja!

Intervjuare: Längtar du?

Barn: Ja!

Intervjuare: Då får du säkert många nya kompisar.

Barn: Ja, men det är några jag saknar, Max och Charlie. Jag har gått på Snöstjärnan och det var en bra förskola och där hade jag Charlie och Max.

Vi ser hur samtalet startar med att lyfta fram hur det känns att börja förskoleklass, med ändrar riktning till att handla om att värdera olika förskolor och hur det känns att sakna kamrater.

Vid ett annat tillfälle beskriver en av förskollärarna hur hennes planerade undervisning utmanar barnens rädslor och erbjuder dem möjlighet att samtala om sina känslor:

Vi har börjat med pulshöjande aktiviteter och vi benämner allting för vi har fått lära oss att barn lär sig ju i sammanhang, så då har vi sagt att det är inte farligt att hjärtat pickar ... det är inte farligt att bli svettig, utan ganska härligt (Cecilia).

Båda dessa situationer belyser möjligheter för barn att bli subjekt. Det första exemplet lyfter fram barns möjlighet att erfara hur det är helt okej att känna två saker samtidigt, att börja förskoleklass känns både kul och

lite sorgset på samma gång. Undervisningen erbjuder också möjlighet för barnet att lyfta fram motstridiga värden i jämförelser mellan förskoleklass och olika förskolor, att längta efter något nytt men att samtidigt sakna det som var. Det andra exemplet fokuserar på subjektskapande undervisning i termer av att utmana barns rädslor. Att arbeta med ett innehåll som är pulshöjande skulle kunna betraktas som ett arbete med hälsa och idrott, men här lyfter förskolläraren istället fram ett estetiskt värde som viktigast; att känna att det är härligt. I båda fallen kan barnens konfliktfyllda känslor belysas och barnen kan utmanas i att våga pröva något nytt även om det känns pirrigt.

Subjektskapande undervisning – att erfara konfliktfyllda relationer som det krävs kreativitet och mod att hantera

När det gäller barns deltagande i lek har det tidigare presenterats utifrån en identitetsskapande funktion, där det handlar om att alla barn ska *kunna* vara med genom att förskollärarna anpassar miljön så att det blir möjligt för alla att delta. Förskollärarnas utsagor om barns deltagande i lek belyser också en identitetsskapande undervisning där alla ska *få lov* att vara med och att barnen ska lära sig att tillåta andra barn att vara med, det vill säga att visa solidaritet med sina kamrater. Utifrån en analys av barnens utsagor synliggörs dock en undervisning som också innefattar möjlighet till subjektskapande. Analysen visar nämligen att barnen i flera fall inte har några problem med att avstå när de inte vill vara med i en lek. Även om de kan vara med, och får vara med, så vill de emellanåt inte delta. På frågan "vad gör du om du inte vill vara med i en lek" lyfter flera av barnen fram relevanta strategier för att avstå. Det handlar om att "gå iväg" eller att "göra något annat", att ha konkreta alternativ till att leka som att "lägga mig och vila" eller "gå och äta". Möjligheten att välja bort att delta är däremot något som förskollärarna inte lyfter fram i samtalen. Utifrån ovanstående kan slutsatsen dras att vissa av barnen

erbjuds möjlighet till subjektskapande; att välja bort, att vara unik och att våga gå mot strömmen även om förskollärarna inte beskriver det i så stor utsträckning.

Vid några tillfällen under de strukturerande samtalen med barnen verkar de, vid en första blick, ha tappat intresset för att delta i samtalet. Vid en djupare analys synliggörs dock att barnen gärna vill fortsätta samtalet med den som intervjuar, men i så fall prata om andra saker än det intervjuaren frågar om. Följande situation belyser barnets kreativitet gällande att byta samtalsämne. Samtalet handlar inledningsvis om vad barnen får och inte får göra med surfplattor som finns på förskolan, men övergår snart i ett annat innehåll som barnet väljer:

Barn: Jag brukar bara spela "gitarren" [ohörbart] alla banor är låsta utom en.

Intervjuaren: Jaha men du, jag vet ju att [namn på förskollärare] har en riktig gitarr, du vill inte spela på den då?

Barn: Jo, jag vill spela på den men ingen annan ... Oj! Nåt har hänt med min sock.

Intervjuare: Ja!

Barn: Den börjar nog få ett hål.

Intervjuare: Så kan det va!

Barn: Den börjar nog bli för liten.

Intervjuare: Du har nog använt den jättemycket.

Barn: Jag ser att luddet är borta där.

Intervjuare: Ja! Tror du ni ska laga socken när det blir hål, eller ska ni slänga den och köpa nya?

Barn: Vet du en gång fick jag så mycket hål att vi fick slänga den. Typ kanske tusen.

Intervjuare: Oj, det var många hål!

Intervjuaren tar därefter över riktningen igen genom att gå tillbaka till den tänkta samtalsstrukturen på frågorna. Situationen belyser möjligheten till subjektivitet som barnet skapar under det samtal som förs. Intervjuaren gör subjektskapandet möjligt dels genom att

vara lyhörd för ifall barnet inte vill delta längre, dels följa med barnet i den ändrade riktningen på samtalet för en stund.

Att kritiskt granska personformerande undervisning

Undervisande pedagoger i förskolan förväntas ha didaktiska kunskaper som, förutom ämnesdidaktiska innehåll, också mer allmänt handlar om att planera och genomföra undervisning, och efteråt kunna reflektera över sina undervisningsval, kritiskt granska dem och klargöra för sig själv och kollegor vad undervisningen bör, kan, får och ska syfta till i ett större perspektiv. Förutom planering och genomförande av undervisningsaktiviteter i förskolans heldagsverksamhet så förväntas pedagoger på detta vis även dokumentera, utvärdera och systematiskt utveckla sin egen och hela förskolans verksamhet (Skolverket, 2018). Jag vill inledningsvis påminna om att *kritiskt granska personformerande undervisning* inte nödvändigtvis innebär en förändring av undervisningen. Det handlar snarare om att reflektera över de konsekvenser för barns möjligheter att lära som den egna undervisningen får, och fundera över om verksamheten skulle kunna varieras eller organiseras på något alternativt sätt. I följande del vävs den avslutande resultatdelen samman med en diskussion i en ambition att inspirera till fortsatta reflektioner och kritisk granskning av den egna undervisningen.

I tabellen nedan presenteras en sammanställning av personformerande undervisning som illustrerats tidigare i resultatet.

Att främja barns identitets- skapande; att bli en god medborgare		Att främja barns subjektsskapande; att våga särskilja sig			
<i>Att erbjuda miljöer som inspirerar barnen att</i>	<i>Att erbjuda miljöer som inspirerar barnen att</i>	<i>Att erbjuda möten där barnet</i>	<i>Att erbjuda möten där barnet</i>	<i>Att erbjuda möten där barnet</i>	<i>Att erbjuda möten där barnet</i>
Utvecklas utifrån behov, ålder, intressen, erfarenheter Kunna klara sig själva, Göra egna val	Utveckla förmåga att socialiseras, Följa regler, normer och förväntningar, Inkludera alla i leken, Få lov att vara med	Vågar protestera, Tar risker	Får möjlighet att vara unikt	Får möjlighet att hantera motsägelserfulla eller konfliktfyllda känslor	Får möjlighet att hantera konflikter på kreativa sätt

Tabell 1. Systematisk sammanställning av personformerande undervisning

I resultatdelarna ovan illustreras situationer där förskollärare resonerar om att erbjuda tillåtande miljöer som anpassas till barns intressen, ålder och behov. Dessa miljöer ger barnen (om de är gamla eller långa nog) möjlighet att kunna delta på egna villkor och självständigt välja såväl kamrater som aktiviteter och platser. I resultatet presenteras också förskollärares arbete med att främja socialisationsprocesser, att barnen ska inkludera alla i leken och att de bör hjälpa andra. Att erbjuda identitetsutvecklande undervisningsmiljöer som främjar autonomi, självständighet och socialisation är något som de flesta pedagoger i förskolan känner igen. Båda formerna av identitetskapande lyfts fram av såväl förskollärarna som barnen under samtalen, och det är också något som lyfts fram explicit i forskning (se Westberg, 2019; Liljestrand & Hammarberg, 2017)) och i läroplanen för förskolan (Skolverket, 2018). Det finns dock en risk att innehåll tas för givet och passerar oreflekterat utan kritisk granskning eftersom det karaktäristiska demokratiska förhållningssättet (se Klaar och Öhman 2014a) framstår som självklart för de flesta med kän-

nedom om förskolans praktik. En kritisk blick på åldersanpassningen på det vis som den illustreras i resultatet ovan visar exempelvis hur åldersanpassning, genom att ställa saker högt upp på hyllor, snarare handlar om att anpassa miljön efter barnens längd än efter ålder (se också Klaar et al., 2020). När det gäller barnet som längtar efter att hamna i gruppen med de äldre kamraterna så kan en mer kritisk reflektion handla om ifall det skulle kunna gå att dela in barn på annat sätt än utifrån ålder för att tillgodose deras intressen, behov och önskemål.

Subjektsskapande möten på det viset som de beskrivs i situationer ovan, är troligtvis också något som är igenkänningsbart hos de flesta pedagoger i förskolan, även om det inte diskuteras och granskas kritiskt i samma utsträckning som identitetskapande. I följande avsnitt är ambitionen att lyfta fram några av situationerna som presenteras i resultatet och med en kritisk blick sätta ord på subjektsskapande undervisning.

Ett exempel på osynlighet illustreras då barnen uttrycker egna argument som ger tydliga möjligheter att *välja bort* att delta i lek. Dessa argument verkar fungera för barnen, men det blir då intressant att ingen av förskollärarna beskriver att denna valmöjlighet finns. För förskollärarna är det snarare viktigt att alla ska få lov att vara med och att barnen ska kunna delta. Att fokusera på barns unikheter som i exemplet med att slippa ha mössa kan låta enkelt, men kräver ändå att pedagogen har mod att frånga förskolans normer och gemensamma regler. Båda dessa exempel synliggör subjektskapande i termer av att få lov att vara unik, inte följa normen, och inte vara eller göra som alla andra, både som barn och som pedagog. Som en konsekvens av subjektskapande undervisning behöver således även pedagogerna tillåtas bli subjekt i kollegiet, och våga ta risken att gå emot strömmen, ifrågasätta regler och normer och bli unik.

Att lyfta fram barns möjlighet att protestera, som i exemplet där förskolläraren slumpmässigt styr valen av leksamrater och lekens innehåll kan bli ett något större projekt, särskilt när förskolläraren vill framhålla den egna pedagogiska idén om att barnen inte ska få bestämma själva. Här blir det viktigt att lyssna in barnens argument, så att de får möjlighet att våga gå in i en konfliktfylld situation, tala för sin sak, hantera motsägelsefulla känslor, få lov att säga nej men eventuellt också anta utmaningen och våga ta risken att leka med någon annan.

De båda sista illustrationerna av subjektskapande möten där ett barn lyfter fram ambivalenta och motstridiga känslor och där ett annat barn kreativt hanterar situationen att byta samtalsämne genom att tala om hål i strumporna är antagligen igenkänningsbara på flera sätt. Poängen att betrakta dessa situationer som subjektskapande är att det då lyfter fram barnens möjlighet att vara unika, ger barn möjlighet att förstå att det är accepterat att känna två saker samtidigt och

uppmuntrar barnen att hantera konfliktfyllda situationer med egna kreativa lösningar. Sammanfattningsvis visar ovanstående exempel hur både identitetsskapande och subjektskapande är viktiga för att planera för, kritiskt granska och utvärdera personformerande undervisning.

Givetvis ska demokratiska värden och normer få en stor plats i den personformerande undervisningen. Tidigare forskning, styrdokument och deltagarna i föreliggande studie är alla överens om vikten av att rikta sin undervisning mot såväl autonomi som solidaritet och socialisation och sörja för att barnen utvecklas till de goda medborgare som samhället förväntar sig. Samtidigt behöver pedagoger kunna sätta ord på vikten av att i sin undervisning lyfta fram barnens protester, deras ambivalenta känslor, konfliktfyllda situationer, möjligheter att säga nej och barnens kreativa hanteringar av konfliktfyllda situationer som en del i att växa som människa och bli ett unikt subjekt. Här blir den didaktiska förmågan att balansera mellan individens vilja och omgivningens krav på hänsyn och respekt som Biesta (2020) framhåller viktig att lyfta fram.

Referencer

- Biesta, G. (2020). Risking Ourselves in Education: Qualification, Socialization, and Subjectification revisited. *Educational Theory*, 70(1), 89–104.
- Emilson, A. & Eek-Karlsson, L. (2022). Doing Belonging in Early Childhood Settings in Sweden. *Early Child Development and Care*, 192 (14), 2234–2245.
- Frödén, S. & Tellgren, B. (2020.) Guiding Children towards Individual and Collective Growth. Educative Participatory Experiences in a Preschool Setting. *International Journal of Early Years Education*.
- Garrison, J., Östman, L. & Håkansson, M. (2015). The Creative Use of Companion Values in Environmental Education and Education for Sustainable Development: Exploring the Educative Moment. *Environmental Education Research*, 21(2), 183–204.
- Håkansson, M. (2016). Politisk tendens, politiskt ögonblick och kreativitet. *Studier av miljö- och hållbarhetsundervisning*. Diss. Uppsala universitet.
- Håkansson, M., Östman, L. & Van Poeck, K. (2018). The Political Tendency in Environmental and Sustainability Education. *European Educational Research Journal* 2018, 17(1), 91–111.
- Johansson, E. & Puroila, A.-M. (2021). Research Perspectives on the Politics of Belonging in Early Years Education. *International Journal of Early Childhood*, 53. 1–8. doi: 10.1007/s13158-021-00288-6
- Klaar, S. & Lejonströms förskolor i Skellefteå kommun (2020). Inkluderande lärmiljöer – autonomi, solidaritet och lek. *Inkluderande lärmiljöer. Kompetens för likvärdig utbildning i ett demokratiskt samhälle. IFOUS rapportserie 2020:2*. 79–89.
- Klaar, S. & Wank, A.-C. (2022). ECE as an Educative and Multifaceted Practice for Growth: to Assess and Evaluate Teaching and Learning by Documenting Children's Actions and Re-actions. *European Early Childhood Education Research Journal*, 30(4), 557–571.
- Klaar, S. & Öhman, J. (2014a). Children's Meaning-Making of Nature in an Outdoor-Oriented and Democratic Swedish Preschool Practice. *European Early Childhood Education Research Journal*, 22(2), 229–253.
- Klaar, S. & Öhman, J. (2014b). Doing, Knowing, Caring and Feeling: Exploring Relations between Nature-Oriented Teaching and Preschool Children's Learning. *International Journal of Early Years Education*, 22(1), 37–58.
- Klerfelt, A. (2017). To author yourself: Teachers in Swedish school-age educare centres describe their professional identity, *International Journal for Research on Extended Education* 5(2), 133–149.
- Liljestrand, J. & Hammarberg, A. (2017). The Social Construction of the Competent, Self-Governed Child in Documentation: Panels in the Swedish preschool. *Contemporary Issues in Early Childhood* 2017, Vol. 18(1), 39–54.
- Simons, M. & Masschelein, J. (2010). Pedagogic Subjectivation: Foucault with Rancière. *Educational Philosophy and Theory*, 42(5–6), 588–605.
- Skolverket (2018). *Läroplan för förskolan: Lpfö 18*.
- Van Poeck, K. & Östman, L. (2019). Sustainable Development Teaching in View of Qualification, Socialisation and Person-Formation. I: Van Poeck, K., Östman, L. & Öhman, J. (red.), *Sustainable Development Teaching - Ethical and Political Challenges*, 59–69. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Westberg, J. (2019). Designing Preschools for an Independent and Social Child: Visions of Preschool Space in the Swedish Welfare State. *Early Years*, 41(5), 458–475.